

GENEZA KOŚCIOŁA WEDŁUG JOSEPHA RATZINGERA – BENEDYKTA XVI

Słowa kluczowe: Joseph Ratzinger, Benedykt XVI, Kościół, geneza, Jezus Chrystus

Keywords: Joseph Ratzinger, Benedict XVI, Church, genesis, Jesus Christ

Schlüsselwörter: Joseph Ratzinger, Benedikt XVI., Kirche, Genesis, Jesus Christus

„Co to jest w ogóle Kościół? Po co istnieje? Skąd pochodzi? Czy Chrystus naprawdę go chciał, a jeśli tak, to jakim go chciał mieć?”¹. Pytania o genezę Kościoła stawiane przez J. Ratzingera nieustannie powracają w katolickiej eklezjologii. Do połowy XX w. teza dotycząca początków Kościoła brzmiała następująco: został on „powołany do istnienia wprost i bezpośrednio (*proxime ac directo*) w chwili ustanowienia Piotra fundamentem widzialnej jedności eklezjalnej”². Tak sformułowane twierdzenie ograniczało genezę Kościoła do wydarzenia pod Cezareą Filipową. Jezus wobec grona Dwunastu powiedział do Piotra: „Ty jesteś Piotr, czyli Opoka, i na tej opoce zbuduję Kościół mój, a bramy piekielne go nie przemogą” (Mt 16,18). Nowe spojrzenie na powstanie Kościoła przyniósł Sobór Watykański II, zdecydowanie poszerzając perspektywę. Soborowa nauka o jego genezie została przedstawiona w Konstytucji dogmatycznej o Kościele *Lumen gentium* (nr 2-5). Międzynarodowa Komisja Teologiczna, idąc dalej tym tropem, w dokumencie „Wybrane zagadnienia z eklezjologii” z roku 1985, odnosząc się do soborowego tekstu, stwierdza: „całe [...] dzieło i życie Jezusa jest w pewien sposób korzeniem i fundamentem Kościoła. Kościół jest niejako owocem całego Jego życia. Powstanie Kościoła zakłada całość zbawczego dzieła Jezusa w Jego śmierci, zmartwychwstaniu i zesłaniu Ducha Świętego”³.

* Ks. Grzegorz Wasąg – ksiądz diecezji sandomierskiej, w ramach Specjalistycznych Studiów Teologicznych (SST) w Wydziale Teologii UKSW w Warszawie, które odbywa, zajmuje się eklezjologią Josepha Ratzingera Benedykta XVI, e-mail: grzegorz24@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6658-6371>.

¹ J. Ratzinger, *Geneza i istota Kościoła*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 201.

² H. Seweryniak, *Teologia fundamentalna*, t. II, Warszawa 2010, s. 41–42.

³ Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Wybrane zagadnienie z eklezjologii*, w: *Od wiary do teologii. Dokumenty Międzynarodowej Komisji Teologicznej 1969–1996*, red. J. Królikowski, Kraków 2000, s. 201.

Tak rozumiana geneza Kościoła jest nierozzerwalnie związana z osobą jego Założyciela. Dlatego też, podejmując badania źródeł eklezjalnych, należy uwzględnić ich ścisły związek z Chrystusem. J. Ratzinger wskazuje, że „eklezjologia z konieczności wypływa z centrum chrystologicznego”⁴. Oderwanie eklezjologii od chrystologii będzie prowadziło do błędnych wniosków. Kościół w zredukowanej perspektywie może być postrzegany jako jeden z wielu ruchów czy instytucji społecznych. Dlatego badając jego genezę, należy podkreślić, że osoba Jezusa Chrystusa staje się przyczyną zaistnienia Kościoła, Jego zbawcza śmierć i zmartwychwstanie nadają sens istnieniu wspólnoty wierzących⁵. Jak zauważa J. Ratzinger, „w najnowszej teologii rozwarła się przepaść między Jezusem i Kościołem – przepaść, która bynajmniej nie pozostaje tylko teorią, ale pociąga za sobą określoną postawę, wyrażającą się w dobrze znanym sloganie: «Chrystus – tak, Kościół – nie»”⁶.

Podjmując badania nad genezą Kościoła według Josepha Ratzingera – Benedykta XVI, autor zamierza w prezentowanym artykule ukazać kluczowe elementy eklezjogenezy obecne w myśli niemieckiego teologa. Podstawową metodą pracy będzie analiza wybranych tekstów Bawarczyka.

REALIZACJA ZAPOWIEDZI STAREGO TESTAMENTU PRZEZ JEZUSA

J. Ratzinger dowodzi, że w Jezusie Chrystusie – założycielu Kościoła wypełniają się zapowiedzi Starego Testamentu. Przedstawiony w Ewangeliach rodowód Chrystusa otwiera na zrozumienie Jego misji. Autor Ewangelii według św. Mateusza pośród przodków Jezusa zwraca szczególną uwagę na Abrahama i Dawida. Pierwszy otrzymał od Boga obietnicę szczególnego błogosławieństwa, które obejmować będzie nie tylko jego rodzinę, ale wszystkie ludy ziemi. Wypełnienie tej obietnicy dokona się w przyszłości w jego potomku – Jezusie Chrystusie⁷. „Historia Izraela ma się stać historią wszystkich, synostwo Abrahama ma się rozszerzyć na wielu”⁸. I dodaje: „dziś wiemy, że historia Izraela i Kościoła stanowi jedynie mały wycinek całej historii ludzkości [...] cała ta historia ma w ostatecznym rozrachunku strukturę chrystologiczną i w swej całości w sposób ukryty żyje świętością owej wąskiej smugi światła, która rozpoczyna się wraz z Abrahamem, a w Chrystusie jawi się jako prawdziwe światło każdego człowieka, który przychodzi na ten świat”⁹. J. Ratzinger przypomina, że to Dawid otrzymał obietnicę królowania na wieki. Dopiero w Jezusie Chrystusie

⁴ J. Ratzinger, *Chrystus i Jego Kościół*, Kraków 2005, s. 91.

⁵ Zob. P. Artemiuk, *Poznanie chrystologicznych źródeł eklezjologii*, w: H. Seweryniak, M. Skierkowski (red.), *Skąd Kościół. Wokół współczesnych pytań o początki chrześcijaństwa*, Płock 2011, s. 267.

⁶ J. Ratzinger, *Chrystus i Jego Kościół*, s. 91

⁷ Zob. J. Ratzinger, „*Skąd Ty jesteś*” (J 19,9), w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 38–40.

⁸ J. Ratzinger, *Izrael, Kościół i świat. Ich relacje i zadanie według Katechizmu Kościoła Katolickiego z roku 1992*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/2, Lublin 2013, s. 1007.

⁹ J. Ratzinger, *Uwagi do „De fontibus revelationis”*, w: tenże, *O nauczaniu II Soboru Watykańskiego*, Opera Omnia, t. VII/1, Lublin 2016, s. 154.

ta trwałość została w pełni osiągnięta¹⁰. W genealogii Łukaszej odnajdujemy nawiązanie do Adama. Chrystus jest „nowym Adamem, który ponownie pochodzi «od Boga», w sposób bardziej radykalny niż pierwszy [...]. Łukasz dochodząc aż do Adama – zamierza pokazać, że w Jezusie ludzkość znajduje nowy początek. Rodowód jest wyrazem obietnicy dotyczącej całej ludzkości”¹¹.

Historia zbawienia przedstawiona na kartach Starego Testamentu zapowiada ostateczne wyzwolenie człowieka. Ma się ono dokonać w osobie zapowiedzianego Mesjasza. Bóg przygotowuje Izraela na Jego przyjście. Misja Jezusa Chrystusa jest zakorzeniona w historii Izraela i w Nim realizują się starotestamentalne zapowiedzi.

TOŻSAMOŚĆ I MISJA JEZUSA

J. Ratzinger podkreśla, że Jezus Chrystus w czasie publicznej działalności ukazuje swoje posłannictwo. Zaznacza, że w Nim wypełniają się zapowiedzi Starego Testamentu. Niemiecki teolog zwraca uwagę, jakich określeń używał Jezus, gdy mówił o samym sobie¹². „Syn Człowieczy – to tajemnicze słowo jest tytułem, którego Jezus najczęściej używał, kiedy mówił o sobie”¹³. J. Ratzinger zauważa, że „wyrażenie *Syn Człowieczy*, w którym Jezus ukazywał swoją tajemnicę, a zarazem powoli w nią wprowadzał, było nowe i zaskakujące. Nie był to utarty tytuł wyrażający nadzieję mesjańską”¹⁴. Jezus w tym określeniu dokonał syntezy starotestamentalnej Tradycji. Nawiązał do proroctwa Izajasza i wizji proroka Daniela¹⁵. Prorok Daniel opisuje losy Izraela uciskanego przez Antiocha IV Epifanesa. W proroctwie pojawia się zapowiedź tego, który jest „jak Syn Człowieczy”. Jemu to zostanie przekazane panowanie¹⁶. J. Ratzinger stwierdza: „jeśli Jezus nawiązując do wizji Daniela, nazywa się Synem Człowieczym, oznacza to wprost postulat doprowadzenia historii do jej ostatecznego stadium, zgromadzenia ostatniego ludu, nowego Izraela czasów ostatecznych, także w tej podstawowej myśli zawierałaby się *implicite* idea Kościoła”¹⁷.

Kolejnym określeniem, którego Jezus używa, mówiąc o sobie, jest słowo Syn. J. Ratzinger podkreśla, że „wyrażenie «Syn Boży» *nigdy* nie pojawiło się w ustach samego Jezusa, teraz musimy stwierdzić, że formułę «Syn» napotyamy tylko w ustach Jezusa”¹⁸. Tylko On jako Syn zna Ojca. Ich wola stanowi jedno. W czasie modlitwy

¹⁰ Zob. J. Ratzinger, „*Skąd Ty jesteś*”, s. 38–40.

¹¹ J. Ratzinger, „*Skąd Ty jesteś*”, s. 43.

¹² Zob. J. Ratzinger, *Wypowiedzi Jezusa o sobie*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 354.

¹³ J. Ratzinger, *Wypowiedzi Jezusa o sobie*, s. 354.

¹⁴ J. Ratzinger, *Wypowiedzi Jezusa o sobie*, s. 356.

¹⁵ Zob. J. Ratzinger, *Wypowiedzi Jezusa o sobie*, s. 362.

¹⁶ Zob. J. Ratzinger, *Jezus Chrystus*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 722.

¹⁷ J. Ratzinger, *Los Jezusa a Kościół*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 116.

¹⁸ J. Ratzinger, *Prawomocność dogmatu chrystologicznego*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 765.

Jezus jako Syn jednoczy się ze swoim Ojcem¹⁹. Ludzie Starego Testamentu szukali możliwości, by zbliżyć się do Boga. Najbliżsi uczniowie poszli za Chrystusem, bo w nim widzieli szansę na poznanie Boga Ojca²⁰. Niemiecki teolog stwierdza, że „słowo «Syn» wraz ze swoim odpowiednikiem *Ojciec – Abba* daje nam wgląd we wnętrze Jezusa, w wewnętrzne życie samego Boga. Modlitwa Jezusa jest rzeczywistym źródłem tego słowa «Syn». Nie ma ono prehistorii, bo i sam Syn «jest nowy», a przecież streszczają się w Nim Mojżesz i Prorocy”²¹. Mojżesz i Prorocy wzywają do wierności Prawu Bożemu. Według J. Ratzingera „interpretacja Prawa przez Jezusa ma sens tylko wtedy, kiedy jest interpretacją dokonaną mocą Bożą, gdy Bóg interpretuje samego siebie”²².

Jezus mówiąc o sobie, używa również określenia „Ja jestem”. To samookreślenie jest mocno osadzone w Starym Testamencie i tradycji żydowskiej²³. „W Ewangeliach oczywiste jest, że Jezus rozumiał siebie samego na tle teologii Starego Testamentu i wiary Izraela oraz uważał się za powołanego do doprowadzenia do celu obietnic Starego Przymierza. [...] Tak więc według Mt 5,17-48 Jezus rozumiał siebie jako nowego Mojżesza”²⁴. J. Ratzinger przypomina, że Mojżesz w czasie rozmowy z Bogiem pyta o Jego imię i otrzymuje odpowiedź „w zagadkowym zdaniu «Jestem, który Jestem». Nie muszą nas tu zajmować różne interpretacje tego zdania; ważne jest to, że Bóg nazywa się po prostu «Ja jestem». On prawdziwie jest”²⁵.

Niemiecki teolog wskazuje, że w Jezusie Chrystusie wypełniają się starotestamentalne obietnice. Jego przyjście jest związane z konkretną misją. „Zadaniem Jezusa było odnowienie tego ludu przez pogłębienie relacji z Bogiem oraz otwarcie dla całej ludzkości”²⁶. Swoją działalność publiczną Jezus rozpoczyna od przyjęcia chrztu od Jana Chrzciciela. Całe to wydarzenie przepełnione jest modlitwą. Jezus modli się do swojego Ojca. Chrystus przyjmując chrzest, stawia się pośród grzesznego ludu. W ten sposób zapowiada, że Jego życie i nauczanie, a zwłaszcza śmierć i zmartwychwstanie przyniosą światu zbawienie²⁷. Misja Jezusa jest zatem głoszeniem Dobrej Nowiny. Ewangelia głoszona przez Niego jest nadzieją daną tym, którzy ją przyjmą i w jej świetle będą prowadzić swoje życie. J. Ratzinger podkreśla, że „centralna treść «Ewangelii» brzmi: królestwo Boże jest blisko. Na linii czasu dokonuje się przełom, dokonuje się coś nowego. I ten dar domaga się od ludzi odpowiedzi w postaci nawróceń i wiary”²⁸. Dlatego też niemiecki teolog podkreśla, że wierne wypełnianie Dekalogu ma stać w centrum życia wierzących. Jezus w czasie Kazania

¹⁹ Zob. J. Ratzinger, *Wypowiedzi Jezusa o sobie*, s. 366–370.

²⁰ Zob. J. Ratzinger, „*Kto mnie widzi, widzi także i Ojca*” (J 14,9). *Oblicze Chrystusa w Piśmie Świętym*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 696.

²¹ J. Ratzinger, *Wypowiedzi Jezusa o sobie*, s. 370.

²² J. Ratzinger, *Izrael, Kościół i świat*, s. 1014.

²³ Zob. J. Ratzinger, *Wypowiedzi Jezusa o sobie*, s. 377.

²⁴ J. Ratzinger, *Los Jezusa a Kościół*, s. 116–117.

²⁵ J. Ratzinger, *Wypowiedzi Jezusa o sobie*, s. 372.

²⁶ J. Ratzinger, *Chrystus i Jego Kościół*, s. 98.

²⁷ Zob. J. Ratzinger, *Chrzest Jezusa*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 140.

²⁸ J. Ratzinger, *Ewangelia o królestwie Bożym*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 161.

na Górze przypomina o konieczności wypełnienia Bożego Prawa. Nie znosi On prawa Mojżeszowego, lecz w swojej nauce daje głębsze zrozumienie. Błogosławieństwa, które Jezus wypowiada, wypływają z tradycji starotestamentalnej. Są to praktyczne wskazania dla tych, którzy chcą pójść za Nim²⁹. Według J. Ratzingera „Błogosławieństwa są obietnicami, z których rozświeśla się nowy obraz świata i człowieka, jaki zapoczątkowuje Jezus – są «przewartościowaniem» wartości»³⁰.

Niemiecki teolog stwierdza, że całe nauczanie Chrystusa ma doprowadzić do nowego spojrzenia na wiarę. W swoich przypowieściach Jezus daje szansę, by człowiek poznał Boga. Swoje nauczanie kieruje On do tych, którzy nie zrozumieli prawd wiary. Dlatego oddalali się oni od Stwórcy i nie rozumieli otaczającej ich rzeczywistości. Przekazywane w przypowieściach prawdy są łatwe do zrozumienia i ukazują bliskość Boga. Słuchający mają szansę zrozumieć, że Bóg nieustannie działa w świecie, prowadzi wszystkich ludzi i szczególnie szuka tych, którzy są od Niego daleko. Takie doświadczenie Boga przemienia ludzkie życie³¹.

Jeśli człowiek poznaje Boga, to dąży do zjednoczenia z Nim. Według J. Ratzingera Jezus uczy tych, którzy idą za Nim, jak mają się modlić. Przestrzega, by modlitwa nie była odmawiana na pokaz. Niezależnie od tego, czy modlitwa jest odmawiana indywidualnie, czy we wspólnocie, ma być osobistym spotkaniem z Bogiem³². Jezus, ucząc modlitwy *Ojcze nasz*, chce nieustannie porządkować spojrzenie człowieka na Boga i otaczający świat. J. Ratzinger mówiąc o modlitwie, stwierdza: „żeby człowiek mógł prawdziwie się modlić, musi trwać w prawdzie, a prawda to przede wszystkim «Bóg, królestwo Boże» (zob. Mt 6,33). Najpierw musimy «wyjść» z siebie i otworzyć się na Boga. Nic nie może być właściwe, jeśli nie jest właściwa nasza relacja do Boga. Dlatego *Ojcze nasz* zaczyna się od Boga i od Niego prowadzi nas na drogi człowieczeństwa»³³. W pierwszym już słowie modlitwy porządkuje się relacja człowieka do Boga. Wołając *Ojcze*, odkrywamy bliskość i miłość Boga. Jezus Chrystus, stając się człowiekiem, razem z nami modli się do Ojca, który jest w niebie³⁴. „*Ojcze nasz* to pramodlitwa, która w największym stopniu pozwala nam odczuć, że modlimy się razem z Nim i że modlimy się we właściwy sposób. W jednym ze swoich listów Grzegorz Wielki pisał, że modlitwa *Ojcze nasz*, dlatego jest tak ważnym elementem Mszy, że odmawiał ją sam Chrystus, który wyniósł ją ponad wszystkie modlitwy, jakie ułożył człowiek, również ponad modlitwy liturgiczne»³⁵.

Jezus nawiązując do starotestamentalnych zapowiedzi, stopniowo daje poznać, kim jest. Realizuje wolę Ojca. Przychodzi, aby wszystkich ludzi z Nim pojechać.

²⁹ Zob. J. Ratzinger, *Kazanie na Górze*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 176–177.

³⁰ J. Ratzinger, *Kazanie na Górze*, s. 177.

³¹ Zob. J. Ratzinger, *Orędzie przypowieści*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 264.

³² Zob. J. Ratzinger, *Modlitwa Pańska*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 218–219.

³³ J. Ratzinger, *Modlitwa Pańska*, s. 222.

³⁴ Zob. J. Ratzinger, *O Jezusie Chrystusie*, w: tenże, *W rozmowie z czasem*, Opera Omnia, t. XIII/2, Lublin 2017, s. 617.

³⁵ J. Ratzinger, *O Jezusie Chrystusie*.

Głoszona przez Nazarejczyka Ewangelia jest nową interpretacją Starego Prawa i objawieniem Jego boskiej tożsamości.

GRONO DWUNASTU – NOWA WSPÓLNOTA UCZNIÓW

J. Ratzinger zwraca uwagę, że Jezus Chrystus swoje nauczanie kieruje do wszystkich. Odkrywa, kim jest. Wzywa do nawrócenia i odnowy relacji z Bogiem. „Najgłębszym przepowiadaniem Jezusa była Jego własna tajemnica, tajemnica Syna, w której Bóg jest obecny pośród nas i realizuje swoje słowo; że zapowiada w Jego osobie królestwo Boże jako nadchodzące i już obecne”³⁶.

Ze zjednoczenia Jezusa Chrystusa z Ojcem rodzi się nowa wspólnota³⁷. „Powołanie uczniów jest wydarzeniem; zostają oni zrodzeni niejako na modlitwie, w zjednoczeniu z Ojcem. W ten sposób powołaniu Dwunastu jest nadany sens dogłębnie teologiczny, wykraczający poza wszelką funkcjonalność: ich powołanie wynika z dialogu Syna z Ojcem i jest w nim zakorzenione”³⁸. Wybranie dwunastu mężczyzn niewątpliwie nawiązuje do dwunastu pokoleń Izraela. Jezus powołując apostołów, dokonuje odnowienia ludu Bożego³⁹. J. Ratzinger podkreśla: „symbolika Dwunastu, będąca zapowiedzią definitywnego zgromadzenia ludu Bożego, zawiera w sobie ideę ludu Bożego i przymierza Boga. Będąc Dwunastoma, stanowią oni wyraz definitywnego ludu Bożego, który zaczął się w Jezusie”⁴⁰. Uczniowie, trwając we wspólnocie Dwunastu, potwierdzają wypełnienie starotestamentalnej obietnicy zgromadzenia nowego Izraela. „Przez liczbę dwunastu Jezus nawiązuje do synów Jakuba, do dwunastu protoplastów Izraela, i w ten sposób dał jednocześnie do zrozumienia, że będą oni «protoplastami» nowego, większego Izraela”⁴¹. Niemiecki teolog podkreśla, że wspólnota zgromadzona przez Chrystusa ma odegrać szczególną rolę. „Pierwotną misją tych mężczyzn w pierwszej kolejności jest nie tyle robić czy dokonywać czegoś konkretnego, ile być symboliczną zapowiedzią tego, że «koniec czasów» jest bliski, że Bóg spełnia swoją obietnicę i zgromadzi ostateczny Izrael”⁴². Ustanawiając Dwunastu, Chrystus chce zgromadzić całego Izraela. W ten sposób kieruje do wszystkich zaproszenie, aby się nawrócili. Jezus dając się we wspólnocie, ukazuje szansę na zjednoczenie z Bogiem. Dwunastu to grono, które jest wezwane przez Chrystusa do bycia z Nim. To wspólne życie ma przygotować uczniów do głoszenia nadejścia królestwa Bożego⁴³. J. Ratzin-

³⁶ J. Ratzinger, *Orędzie przypowieści*, s. 260.

³⁷ Zob. J. Ratzinger, *Geneza i istota Kościoła*, s. 209.

³⁸ J. Ratzinger, *Uczniowie*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 248.

³⁹ Zob. J. Ratzinger, *Geneza i istota Kościoła*, s. 218.

⁴⁰ J. Ratzinger, *Losy Jezusa a Kościół*, w: *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 119.

⁴¹ J. Ratzinger, *Powszechność i katolicyzm*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 181.

⁴² J. Ratzinger, *Pastoralne implikacje doktryny o kolegalności biskupów*, w: tenże, *Głosiciele Słowa i służby wszelkiej radości*, Opera Omnia, t. XII, Lublin 2012, s. 219.

⁴³ Zob. Benedykt XVI, *Świadkowie Chrystusa. Apostołowie i uczniowie*, Warszawa 2007, s. 14–15.

ger zauważa, „że tych Dwunastu było wierzącymi i zachowującymi Prawo Żydami, którzy oczekiwali zbawienia Izraela. Ale z perspektywy ich konkretnych pozycji, ich sposobu myślenia o wyzwoleniu, o zbawieniu, byli w najwyższym stopniu różnymi ludźmi. A zatem możemy przyjąć, ile trudu kosztowało powolne wprowadzanie ich na tajemniczą nową drogę Jezusa”⁴⁴. Apostołowie mają najpierw poznać Chrystusa, aby potem móc o Nim świadczyć. Tylko ściśle zjednoczenie daje szansę skuteczności powierzonej im misji⁴⁵. Chrystus wraz z uczniami tworzą konkretną wspólnotę. Żaden z grona Dwunastu nie jest w stanie bez wspólnoty wypełnić swojego posłannictwa⁴⁶.

Misja Jezusa Chrystusa jest skierowana do wszystkich ludzi. Pragnie On zgromadzić nowy lud, który będzie wiernie kroczył za Bogiem. Ustanowienie Dwunastu ma być zapowiedzią nowego zgromadzenia. Tak jak powstanie Izraela związane jest z dwunastoma synami Jakuba, tak nowy lud weźmie początek od grona Dwunastu.

PIOTR – PIERWSZY SPOŚRÓD DWUNASTU

Spośród Dwunastu szczególne zadanie zostało powierzone Szymonowi, którego imię Chrystus zmienia na Piotr. Z grona apostołów tylko jemu Mistrz zmienia imię. W Starym Testamencie zmiana imienia wiązała się z szczególną misją⁴⁷. Piotr w imieniu wszystkich apostołów udziela odpowiedzi na postawione przez Chrystusa pytanie: „A wy za kogo mnie uważacie?” (Mk 8,29). Wyznaje także, że Jezus jest zapowiadany Mesjaszem⁴⁸. „Ta odpowiedź Piotra nie pochodzi od jego «ciała i krwi», lecz została mu dana przez Ojca, który Jest w niebie (por. Mt 16,17), zawiera ona w sobie jakby załączek przyszłego wyznania wiary Kościoła”⁴⁹. Po tym wyznaniu wiary Jezus wzywa swoich uczniów, aby naśladowali Go w męce i zmartwychwstaniu. Wtedy również następuje przekazanie władzy Piotrowi⁵⁰. J. Ratzinger zaznacza, że „w Ewangeliach znajdują się trzy odrębne relacje tego ustanowienia Szymona pastorem owczarni Bożej, któremu powierzona została pasterska władza wiązania i rozwiązywania Mt 16,17-19; Łk 22,31n.; J 21,15-17. Bez względu na to, czy są to trzy wersje tego samego wydarzenia, czy też odrębne sytuacje, [...] wątpliwości nie budzi historyczny fakt wyznaczenia Szymonowi szczególnego zadania, które jednocześnie wyraźnie antycypuje pojawienie się Kościoła”⁵¹. Chrystus wielokrotnie podkreśla szczególną rolę Piotra. U niego w domu się zatrzymuje (Mk 1,29). Do nauczania wybiera łódź Piotra (Łk 5,3). W szczególnych momentach, takich jak wskrzeszenie córki Jaira (Mk 5,37; Łk 8,51), przemienienie (Mk 9,2; Mt 17,1; Łk 9,28) i modlitwa

⁴⁴ J. Ratzinger, *Uczniowie*, s. 254.

⁴⁵ Zob. Benedykt XVI, *Świadkowie Chrystusa*, s. 21.

⁴⁶ Zob. J. Ratzinger, *Eklezjologia II Soboru Watykańskiego*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 244.

⁴⁷ Zob. Benedykt XVI, *Świadkowie Chrystusa*, s. 73.

⁴⁸ Benedykt XVI, *Świadkowie Chrystusa*, s. 58.

⁴⁹ Benedykt XVI, *Świadkowie Chrystusa*, s. 58–59.

⁵⁰ Zob. J. Ratzinger, *Dwa kamienie milowe na drodze Jezusa: wyznanie Piotra i przemienienie*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 331.

⁵¹ J. Ratzinger, *Kościół – znak wśród narodów*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 948–949.

w Ogrodzie Oliwnym (Mk 14,33; Mt 26,37), Piotr zawsze jest obecny. To jemu Chrystus jako pierwszemu obmywa nogi (J 13,6) i za niego się modli w czasie ostatniej wieczerzy (Łk 22,31-31). Po zmartwychwstaniu Chrystus każe niewiastom udać się do Piotra (Mk 16,7). Kefas jako pierwszy spotka Zmartwychwstałego (Łk 24,34). Piotr jest świadomy zadań powierzonych mu przez Chrystusa. W *Dziejach Apostolskich* wspólnota wierzących w Chrystusa uznaje szczególne posłannictwo Piotra⁵².

Pośród uczniów Jezusa szczególne miejsce zajmuje Piotr. To jedyny uczeń, któremu Chrystus zmienia imię. Mistrz z Nazaretu wskazuje na Jego szczególną rolę w rodzącym się Kościele.

KRYZYS GALILEJSKI

Przy Jezusie poza najbliższymi uczniami gromadzili się inni ludzie. Przychodzili, aby słuchać Jego nauki. Wielu u Niego szukało pomocy w trudnościach. Liczne cuda i uzdrowienia sprawiły, że wzrastała liczba tych, którzy byli przy Chrystusie. Dla wielu kryzys w pójściu za Jezusem nastąpił po rozmnożeniu chleba. Chrystus wygłasza wtedy wielką mowę, która dla wielu jest nie do przyjęcia⁵³. Jak zauważa J. Ratzinger, ze słów Mistrza wynika, że „Jezus jest ostatecznym, większym Mojżeszem – «prorokiem», którego przyjście Mojżesz zapowiedział w swojej mowie przy granicy Ziemi Świętej i o którym Bóg powiedział: «Włożę w jego usta moje słowa, będzie im mówił wszystko, co mu nakazę» (Pwt 18,18)»⁵⁴. Jezus nie chce, by cud rozmnożenia chleba był rozumiany tylko w sposób materialny jako zaspokojenie głodu. Niestety, większość Jego słuchaczy w ten sposób zrozumiała to wydarzenie. Dlatego też Chrystus raz jeszcze wyjaśnia sens znaku⁵⁵. Mówi o sobie: „Jam jest chleb życia. Kto do Mnie przychodzi, nie będzie łaknął; a kto we Mnie wierzy, nigdy pragnąć nie będzie” (J 6,35). Brak wiary połączony z niezrozumieniem nauki doprowadził do odejścia wielu spośród tych, którzy gromadzili się przy Chrystusie. Przy Jezusie pozostają tylko apostołowie⁵⁶. Chrystus kieruje do nich pytanie: „Czyż i wy chcecie odejść? Odpowiedział Mu Szymon Piotr: Panie, do kogóż pójdziemy? Ty masz słowa życia wiecznego. A myśmy uwierzyli i poznali, że Ty jesteś Świętym Boga” (J 6,67-69). Niemiecki teolog podkreśla, że „ten przełom nie pozostaje bez wpływu na samo nauczanie Jezusa. Teraz nie przemawia On już do tłumów, Jego nauczanie koncentruje się na rozmowie z uczniami. Jego droga do Izraela prowadzi do rozmowy ze wspólnotą reszty”⁵⁷. Chrystus nie rezygnuje z ludu Bożego, jednak nie może wszystkim bezpośrednio głosić Dobrej Nowiny. Przez to, że jest odrzucony, realizuje się w Nim starotestamentalna wizja *Śługi Pańskiego* zawarta w księdze Izajasza (Iz 53)⁵⁸. J. Ratzinger podkreśla, że „kryzys galilejski zmienia najpierw

⁵² Zob. Benedykt XVI, *Świadkowie Chrystusa*, s. 73.

⁵³ Zob. J. Ratzinger, *Losy Jezusa a Kościół*, s. 120–121.

⁵⁴ J. Ratzinger, *Wielki obraz w Ewangelii Jana*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 315.

⁵⁵ Zob. J. Ratzinger, *Wielki obraz w Ewangelii Jana*, 317.

⁵⁶ Zob. J. Ratzinger, *Losy Jezusa a Kościół*, s. 121.

⁵⁷ J. Ratzinger, *Losy Jezusa a Kościół*, s. 121.

⁵⁸ Zob. J. Ratzinger, *Losy Jezusa a Kościół*, s. 122.

konkretną postawę Jezusa wobec Izraela. Nie może go już zdobyć przez bezpośrednie wezwanie, lecz tylko jeszcze na drodze zastępczej posługi śmierci. Znaczy to, że zmienia się jednocześnie sytuacja tych, którzy Mu towarzyszą. Bo towarzyszenie Jezusowi znaczy od tego momentu dołączenie do społeczności kogoś odrzuconego i dzielenie jego losu⁵⁹.

Odrzucenie Jezusa przez Izraela spowodowało stopniowe wyłanianie się nowego ludu. Jezus, formując uczniów, widzi w nich przyszłych głosicieli Ewangelii.

OSTATNIA WIECZERZA

Uczniowie, którzy pozostali przy Chrystusie, zaczynają w tym momencie odkrywać sens swojej misji. Mają złączyć się z Chrystusem, a przez to zjednoczyć lud Izraela. Szczególnym wydarzeniem, w którym Jezus ukazuje sens swojej misji, jest ostatnia wieczerza. W niej dokonuje się Nowe Przymierze, które niegdyś było zawarte na Synaju⁶⁰. Według J. Ratzingera „wraz z ostatnią wieczerzą nadeszła «godzina» Jezusa, do której od początku zmierza Jego działalność”⁶¹. Chrystus, zgromadziwszy swoich uczniów przy stole, ukazuje miłość Boga wobec każdego człowieka⁶². Jest ona wyrażona w symbolicznym geście obmycia nóg uczniom przez Chrystusa. Jezus rezygnuje ze swej boskiej chwały i pokornie służy Dwunastu. W ten sposób chce nauczyć ich pokory i prawdziwej miłości i przygotować do wspólnej wieczerzy⁶³. J. Ratzinger zauważa, że „wszystkie cztery Ewangelie podkreśliły centralny punkt wydarzenia stołu. Kulminacyjny punkt tych wspólnot stanowi cud chleba na pustyni, który jawi się jako nowy cud manny dokonany na innej płaszczyźnie i który – przez nawiązanie do owego wydarzenia z odległych czasów pierwszej miłości Izraela – ukazuje jednocześnie nowe przymierze Boga z ludźmi”⁶⁴.

Chrystus połamał chleb. W rodzinie ta czynność była zarezerwowana dla ojca. Dzielenie się chlebem to gest otwartości i gościnności. Jezus wskazuje, że jest otwarty, by dać siebie samego człowiekowi⁶⁵. „Przejdźmy teraz do słów nad chlebem. Według Marka i Mateusza brzmią one po prostu «To jest moje Ciało». Paweł i Łukasz dodają do nich: «które za was będzie wydane». Słowa te objaśniają to, co w zasadzie zawarte jest w geście rozdzielania”⁶⁶. Według niemieckiego teologa w słowach wypowiedzianych przez Chrystusa nad kielichem „splatają się ze sobą trzy teksty starotestamentalne, tak że cała wcześniejsza historia zbawienia zostaje w nich streszczona i staje się

⁵⁹ J. Ratzinger, *Losy Jezusa a Kościół*, s. 122.

⁶⁰ Zob. J. Ratzinger, *Nowe Przymierze. Teologia przymierza w Nowym Testamencie*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 1026–1027.

⁶¹ J. Ratzinger, *Umywanie nóg*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 421.

⁶² Zob. J. Ratzinger, *Losy Jezusa a Kościół*, s. 123.

⁶³ Zob. J. Ratzinger, *Umywanie nóg*, s. 422.

⁶⁴ J. Ratzinger, *Losy Jezusa a Kościół*, s. 123.

⁶⁵ Zob. J. Ratzinger, *Ostatnia Wieczerza*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 472.

⁶⁶ J. Ratzinger, *Ostatnia Wieczerza*, s. 472.

na nowo terażniejszością”⁶⁷. Pierwszy z tych tekstów znajduje się w Księdze Wyjścia. Mowa tam o „Krwii Przymierza” i przyrzeczeniu wierności Izraela wobec Boga (zob. Wj 24). Ludzkie zobowiązania bywają często nietrwale, dlatego u proroka Jeremiasza odnajdujemy zapowiedź Nowego Przymierza (zob. Jr 32). Będzie ono niezmienne, ponieważ jest owocem wierności Syna wobec woli Ojca. Ukazane w Księdze Izajasza Nowe Przymierze związane jest z przewyciężeniem zła przez wierność Syna, która jest większa od ludzkiej nieprawości (Iz 53). Tak więc Chrystus, dając swoje Ciało i Krew, jednoczy nas ze sobą i daje pojednanie z Bogiem⁶⁸.

Jezus, ustanawiając Eucharystię, ogłasza światu powszechność królestwa Bożego. W Nim dokonuje się pojednanie z Bogiem. Wspólnota uczniów Chrystusa ma służyć dziełu głoszenia Ewangelii.

MODLITWA W OGRÓJCU

Ostatnia wieczerza kończy się odśpiewaniem hymnów. Jezus wraz z uczniami modli się tekstami zaczerpniętymi z Księgi Psalmów. Izraelici, recytując psalterz, wyrażali ufność złożoną w Bogu, który daje nadzieję. Jezus w tej modlitwie wskazuje, że treść psalmów może być właściwie zrozumiana dopiero w nawiązaniu do Jego życia. Po modlitwie wraz z uczniami udaje się do ogrodu Getsemani. W tym czasie Chrystus wypowiada trzy prorocтва. Nawiązując do Księgi Zachariasza (zob. Za 16), zapowiada rozproszenie uczniów po swojej męce. Pojawia się jednak obietnica, że przejście ze śmierci do życia dokona się przez odkupienie. Ostatecznie też doprowadzi lud do Boga. Trzecie prorocтво to zapowiedź niewierności Piotra, który nie chciał przyjąć prawdy, że przez krzyż przyjdzie zbawienie⁶⁹. W Ogrodzie Oliwnym Jezus oddala się od swoich uczniów, aby się modlić. „Gdy przyszedł na miejsce, rzekł do nich: «Modłcie się, abyście nie ulegli pokusie». A sam oddalił się od nich na odległość jakby rzutu kamieniem, upadł na kolana i modlił się tymi słowami: «Ojcze, jeśli chcesz, zabierz ode Mnie ten kielich! Jednak nie moja wola, lecz Twoja niech się stanie!»” (Łk 22, 40-42). J. Ratzinger zauważył, że „Jezus wypowiedział obydwie prośby, ale pierwsza z nich – o wybawienie – przetopila się w drugą – w prośbę o wstawienie Boga w spełnianiu Jego woli”⁷⁰.

PRZESŁUCHANIE, PROCES I UKRZYŻOWANIE

Jezus wierny woli Ojca, przyjmuje zdradę Judasza. Uczestniczy w niesprawiedliwym procesie, w czasie którego nie neguje swojej misji. Niemiecki teolog podkreśla, że „Jezus przyjął z tradycji wieloznaczny tytuł Mesjasza, a równocześnie uściślił go w taki sposób, że sprowokował orzeczenie o winie, którego mógł uniknąć przez zaprzeczenie swojego mesjaństwa lub przez jego złagodzoną wersję. Nie zostawia On

⁶⁷ J. Ratzinger, *Ostatnia Wieczerza*, s. 473.

⁶⁸ Zob. J. Ratzinger, *Ostatnia Wieczerza*, s. 473–475.

⁶⁹ Zob. J. Ratzinger, *Getsemani*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 483–487.

⁷⁰ J. Ratzinger, *Getsemani*, s. 491.

miejsca dla idei, które by mogły służyć za podstawę politycznego lub wojowniczego rozumienia mesjanizmu. Nie Mesjasz – On sam – przyjdzie jako Syn Człowieczy na obłokach niebieskich⁷¹. Wyrażona przez Chrystusa świadomość mesjańska była nie do przyjęcia dla członków Sanhedrynu. Jezus zostaje przez Żydów odrzucony. Jest bity i wyszydzany. Członkowie Wysokiej Rady, wydając Mistrza z Nazaretu, nieświadomie uczestniczą w realizacji starotestamentalnych zapowiedzi o cierpieniu Sługi Pańskiego⁷².

W czasie przesłuchania u Piłata Jezus ukazuje sens swojego królowania. Jego przyjęcie ma wyzwolić człowieka z niewoli grzechu i pojednać go z Bogiem⁷³. Pojednanie wszystkich z Bogiem dokonuje się przez śmierć na krzyżu. W czasie ukrzyżowania Jezus nie szuka zemsty. Zatraskany o zbawienie ludu, wybaczają, a nawet usprawiedliwia swoich oprawców. „Ojcze, przebac im, bo nie wiedzą, co czynią” (Łk 23,34)⁷⁴. Przed swoją śmiercią woła: „Boże mój, Boże mój, czemuś mnie opuścił?” (Mt 27,46; Mk 15,34). J. Ratzinger stwierdza, że to Chrystusowe wezwanie można właściwie zrozumieć, jedynie odnosząc je do Psalmu 22⁷⁵. Psalm ten „to wielkie wołanie cierpiącego Izraela o pomoc do pozornie milczącego Boga. Słowo «wołanie», które później w historii Krzyża Jezusa [...] będzie miało istotne znaczenie, nadaje, można by powiedzieć, zasadniczy ton temu Psalmowi. [...] Później jednak wołanie o pomoc przemienia się w wyznanie zaufania, a nawet w trzech wersetach – antycypowane jest świętowanie wielkiego wysłuchania⁷⁶. Jezus łączy swoje cierpienie z losami Izraela. Jego zbawcza męka na krzyżu przepełniona jest modlitwą zanoszoną w udręce do Boga. Wydarzenie krzyża rodzi nadzieję dla wszystkich ludzi⁷⁷. W męce Chrystusa, jak podkreśla niemiecki teolog, „Bóg dokonał tego, co spekulatywnie niemożliwe, utożsamienia się z człowiekiem przez przyjęcie na siebie tego, co w człowieku przeciwstawia się Bogu: jego skończoności, śmierci⁷⁸. Jezus przez śmierć na krzyżu jeszcze raz ukazuje cel swojej misji, którym jest zbawienie wszystkich ludzi. Miłość Boga objawia się w całej tajemnicy wcielenia, a ofiara Jezusa z własnego życia podkreśla bezwarunkowość tej miłości⁷⁹. W wyszydzeniu Jezusa na krzyżu można dostrzec niezrozumienie i odrzucenie Jego misji. „Ty, który burzysz przybytek i w trzech dniach go odbudowujesz, wybaw sam siebie; jeśli jesteś Synem Bożym, zejść z krzyża!” (Mt 27,40). Tak Żydzi wyśmiewali nauki, które głosił Jezus⁸⁰.

⁷¹ J. Ratzinger, *Proces Jezusa*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 507.

⁷² Zob. J. Ratzinger, *Proces Jezusa*, s. 507–508.

⁷³ Zob. J. Ratzinger, *Proces Jezusa*, s. 517.

⁷⁴ Zob. J. Ratzinger, *Ukrzyżowanie i złożenie Jezusa do grobu*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 525.

⁷⁵ J. Ratzinger, *Ukrzyżowanie i złożenie Jezusa do grobu*, s. 530.

⁷⁶ J. Ratzinger, *Ukrzyżowanie i złożenie Jezusa do grobu*, s. 523.

⁷⁷ Zob. J. Ratzinger, *O Jezusie Chrystusie*, s. 666.

⁷⁸ J. Ratzinger, *Utożsamianie się z Kościołem*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 172.

⁷⁹ Zob. J. Ratzinger, *Krzyż jako drzewo życia. Scheyern 11 września 1977*, w: tenże, *Kazania*, Opera Omnia, t. XIV/3, Lublin 2020, s. 1348.

⁸⁰ Zob. J. Ratzinger, *Kościół i liturgia*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 144.

„Nie przeczuwali nawet, jak przy tym wyszydali swą własną ślepotę, bo właśnie w wydarzeniu Krzyża dokonywało się w pełnym toku burzenie starej świątyni. Materialna świątynia ciała ulega zburzeniu, ale budowana jest nowa. Spostrzeżenie, że w momencie śmierci Jezusa rozdarła się zasłona oddzielająca Miejsce Najświętsze, oznacza za pomocą symbolu, że stara świątynia jest już martwa. [...] Trzeciego dnia stanie nowa Świątynia: ciało zmartwychwstałego Pana”⁸¹.

BLASK ZMARTWYCHWSTANIA

Zmartwychwstanie Jezusa i wcześniejsze jego zapowiedzi są dla Żydów nie do przyjęcia. Choć w Izraelu istniała wiara w zmartwychwstanie, to oczekiwano go na końcu czasów. Nikt też nie łączył śmierci na krzyżu z mesjańskim posłannictwem⁸².

Wiara uczniów przez śmierć Jezusa została poddana próbie. Doświadczają opuszczenia przez Mistrza. Dwaj uczniowie zmierzający do Emaus wyrażają swoje rozczarowanie związane z misją Jezusa: „A myśmy się spodziewali, że On właśnie miał wyzwolić Izraela” (Łk 24,21). Zmartwychwstały Chrystus przychodzi do wspólnoty, która przeżywa kryzys. Uczniowie, spotykając Zmartwychwstałego, początkowo Go nie rozpoznają. Nie potrafią zrozumieć Jego obecności. Przychodzi w ciele, ale Jego ciało nie podlega prawom przestrzeni i czasu: „Jezus przyszedł mimo drzwi zamkniętych, stanął pośrodku” (J 20,26)⁸³. J. Ratzinger wskazuje: „musimy przyjąć, że Jezus żył nie tak jak człowiek reanimowany, lecz żył Bożą mocą i ponad strefą tego, co da się zmierzyć metodami dostępnymi fizyce i chemii. Ale równocześnie jest prawdą, że w rzeczywistości żył On sam, ta sama Osoba, Jezus dwa dni wcześniej skazany na śmierć”⁸⁴. W przekazie uczniów o zmartwychwstaniu łatwo dostrzec ich wątpliwości i niezrozumienie tych wydarzeń. Jednak to powolne dochodzenie do wiary jest dowodem prawdziwości ich wypowiedzi⁸⁵. Zmartwychwstanie stało się faktem. Doświadczenie spotkań z żywym Chrystusem umacnia ich wiarę, otwiera na właściwe zrozumienie osoby Jezusa i starotestamentalnych zapowiedzi⁸⁶.

Mówiąc o zmartwychwstaniu – zaznacza niemiecki teolog – należy zauważyć, „że istnieją dwa różne typy świadectwa, które możemy określić jako tradycję wyznań wiary i tradycję narracyjną”⁸⁷. W tradycji wyznań znajdują się najistotniejsze fakty, które mają potwierdzić zmartwychwstanie. Przekazywane są przez mężczyzn i mają prawną strukturę. Tradycja narracyjna całościowo ukazuje spotkania z Chrystusem po Jego zmartwychwstaniu. Przechowuje wypowiedziane przez Niego słowa. Opisana jest rola kobiet, które nie tylko były obecne pod krzyżem, ale i w tajemnicy

⁸¹ J. Ratzinger, *Kościół i liturgia*, s. 144–145.

⁸² Zob. J. Ratzinger, *Zmartwychwstanie Jezusa ze śmierci*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 550–551.

⁸³ Zob. J. Ratzinger, *Zmartwychwstanie Jezusa ze śmierci*, s. 564–565.

⁸⁴ J. Ratzinger, *Chrystus i Jego Kościół*, s. 91.

⁸⁵ Zob. J. Ratzinger, *Zmartwychwstanie Jezusa ze śmierci*, s. 565.

⁸⁶ Zob. J. Ratzinger, *Zmartwychwstanie Chrystusa i chrześcijańska nadzieja tamtego świata*, w: tenże, *Zmartwychwstanie i życie wieczne*, Opera Omnia, t. X, Lublin 2014, s. 344–345.

⁸⁷ J. Ratzinger, *Zmartwychwstanie Jezusa ze śmierci*, s. 552.

zmartwychwstania mają konkretną misję do spełnienia⁸⁸. Zmartwychwstały Chrystus przychodzi do uczniów, a przez nich do wszystkich ludzi po to, by mogli Go poznać i uwierzyć⁸⁹. „Zmartwychwstanie stało się obecne w świecie tylko przez tajemnicze ukazanie się Jezusa wybranym. Jednak było ono rzeczywistym nowym początkiem – tym, na co wszystko w głębi duszy czekało. A dla niektórych świadków [...] było ono wydarzeniem tak niesłychanym i realnym, przychodzącym do nich z tak wielką mocą, że znikły wszelkie wątpliwości i z nową odwagą stanęli przed światem, aby świadczyć: Chrystus naprawdę zmartwychwstał”⁹⁰. Celem chrystofanii jest umocnienie wiary uczniów. Jezus przygotowuje apostołów do świadectwa. Mają głosić, że On żyje i w Nim wypełniły się starotestamentalne zapowiedzi. Wokół zbawczej prawdy uczniowie będą gromadzić nowy Izrael⁹¹.

Wydarzenia związane z męką i śmiercią Chrystusa wprowadziły uczniów w stan głębokiego kryzysu. Przeżywali kryzys i obawiali się groźących im prześladowań. W takiej kondycji duchowej przychodzi do nich Zmartwychwstały. Objawia im prawdę o sobie i umacnia wiarę. Czyni ich świadkami zmartwychwstania.

PIĘCDZIESIĄTNICA

Zesłanie Ducha Świętego jest inauguracją Kościoła, uzdalnia uczniów do świadectwa wobec świata. Dzień Pięćdziesiątnicy opisany w Dziejach Apostolskich ukazuje rolę tego wydarzenia w życiu wspólnoty wierzących w Chrystusa⁹². Dary Ducha Świętego, które mieli otrzymać apostołowie, zostały zapowiedziane już przez Jezusa. Polecił, by uczniowie nie czynili niczego własną mocą, lecz czekali, aż zostaną umocnieni mocą z wysoka. Dlatego też trwają jako wspólnota i wyczekują realizacji Chrystusowej zapowiedzi⁹³. J. Ratzinger zaznacza, że w opisie tego wydarzenia „na uwagę zasługuje każdy szczegół: Wieczernik, «sala na górze» jako miejsce rodzącego się Kościoła; jedenastu, którzy są wymienieni po imieniu: Maryja, niewiasty i bracia – to autentyczny *qahal*, zgromadzenie ludu przymierza, o różnych strukturach, jednocześnie jednak zwierciadło całego nowego ludu”⁹⁴.

Chrystus umiera i zmartwychwstaje w czasie żydowskiego święta Paschy, kiedy Żydzi dziękowali Bogu za wyzwolenie z niewoli egipskiej. Tak i Zesłanie Ducha Świętego – dzień Pięćdziesiątnicy – to dla Żydów święto, w którym wspominali to, co dokonało się na Synaju. Wyzwolenie Izraelitów z egipskiej niewoli zostało dopełnione na Synaju. Zawarte z Bogiem przymierze prowadzi do prawdziwej wewnętrznej wolności. Przez przymierze naród wybrany wchodzi w relację z Bogiem i zaczyna

⁸⁸ J. Ratzinger, *Zmartwychwstanie Jezusa ze śmierci*, s. 562–563.

⁸⁹ Zob. J. Ratzinger, *O Jezusie Chrystusie*, s. 667.

⁹⁰ J. Ratzinger, *Zmartwychwstanie Jezusa ze śmierci*, s. 552.

⁹¹ Zob. J. Ratzinger, *Perspektywy. Wstąpił na niebiosa – siedzi po prawicy Ojca i powtórnie przyjdzie w chwale*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 573.

⁹² Zob. J. Ratzinger, *Duch i ogień (Mt 3,11). Zesłanie Ducha Świętego, Ratyżbona, 4 czerwca 1995*, w: tenże, *Kazania*, Opera Omnia, t. XIV/1, Lublin 2020, s. 567.

⁹³ Zob. J. Ratzinger, *Duch Święty w wicherze i ogniu. Zesłanie Ducha Świętego, Monachium, 14 maja 1978*, w: tenże, *Kazania*, Opera Omnia, t. XIV/1, Lublin 2020, s. 537–538.

⁹⁴ J. Ratzinger, *Geneza i istota Kościoła*, s. 218.

realizować Jego wolę. Poznanie Boga i przyjęcie Jego Prawa staje się tożsamością narodu wybranego. Im wierniej lud wypełnia zobowiązania wobec Boga, tym bardziej jest wolny. Izraelici wierzą, że tylko Bóg jako Stwórca może dać człowiekowi prawdziwą wolność. Otrzymane na Synaju przykazania były rozumiane przez Izraelitów jako dar od Boga. A wierne ich wypełnienie poprowadziło do wolności i porządkowało codzienne życie osobiste i społeczne⁹⁵. „Dopiero gdy przyjrzymy się temu starotestamentalnemu tłu i je zrozumiemy, możemy także zrozumieć naprawdę chrześcijańską Pięćdziesiątnicę. Tak jak przymierze na Synaju dopiero ustanowiło naród Izraela, tak też zesłanie Ducha Świętego jest ustanowieniem Kościoła”⁹⁶.

Do dnia Pięćdziesiątnicy uczniowie Chrystusa w obawie przed Żydami spotykali się w ukryciu. Lęk przed prześladowaniem i cierpieniem zamyka ich w małej wspólnotcie. Gdy zostali napełnieni Duchem Świętym, bez obawy wychodzą, by głosić orędzie Chrystusa zmartwychwstałego. Strach przed cierpieniem ustępuje świadomości Bożej mocy. Apostołowie są przekonani, że losy świata i ich życie są w rękę Boga⁹⁷. To wyjście z Dobrą Nowiną jest związane również z darem języków, który uczniowie otrzymali. Ten charyzmat wyraża powszechność orędzia zbawienia. Bóg, który niegdyś pomieszał ludzkie języki, teraz chce, by wszyscy mogli zrozumieć zbawczą naukę⁹⁸. Celem jest jedność wszystkich ludzi. Bóg pragnie zwyciężyć grzech, który prowadził do podziału i niezrozumienia. Biblijnym symbolem tego grzechu była wieża Babel, gdzie Bóg pomieszał języki. Ten podział został przezwyciężony w dniu Pięćdziesiątnicy, ludzie od tej chwili mogą w Chrystusie stanowić jedność⁹⁹. W zesłaniu Ducha Świętego J. Ratzinger akcentuje powszechność misji Jezusa. Wspólnota wierzących w Niego przez modlitwę ma jednoczyć się z Bogiem, a przez to dokonać zjednoczenia wszystkich ludzi¹⁰⁰.

W zesłaniu Ducha Świętego należy widzieć kontynuację zbawczego planu realizowanego w historii Izraela. Bóg przez pokolenia przygotowywał swój lud do przyjęcia zbawczych wydarzeń. Apostołowie zostają obdarzeni darami Ducha Świętego niezbędnymi do realizacji misji głoszenia Ewangelii.

MISJA WŚRÓD POGAN

Apostołowie umocnieni darami Ducha Świętego, które otrzymali, mają teraz zrealizować Chrystusowy nakaz głoszenia Ewangelii. Początkowo sam Jezus, a z Nim Jego uczniowie kierowali nauczanie do narodu wybranego¹⁰¹. Niemiecki teolog zaznacza,

⁹⁵ Zob. J. Ratzinger, *Duch i wolność – wolność i więź. Zesłanie Ducha Świętego (wigilia), Pentling, 25 maja 1996*, w: tenże, *Kazania, Opera Omnia*, t. XIV/1, Lublin 2020, s. 574.

⁹⁶ J. Ratzinger, *Duch i wolność*, s. 574.

⁹⁷ Zob. J. Ratzinger, *Duch Święty w wichrze i ogniu*, s. 540–541.

⁹⁸ Zob. J. Ratzinger, *Komunia – wspólnota – misja. O powiązaniu między Eucharystią, wspólnotą (społecznością) i misją w Kościele*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów, Opera Omnia*, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 284.

⁹⁹ Zob. J. Ratzinger, *Pojęcie Kościoła i kwestia członkostwa w Kościele*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów, Opera Omnia*, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 281.

¹⁰⁰ J. Ratzinger, *Komunia – wspólnota – misja*, s. 284.

¹⁰¹ Zob. Benedykt XVI, *Świadkowie Chrystusa*, s. 23.

że po zmartwychwstaniu „widoczny stanie się uniwersalny charakter posłannictwa apostołów. Chrystus pośle ich «na cały świat» (Mk 16,15), do «wszystkich narodów» (por. Mt 28,19; Łk 24,47), «aż po krańce ziemi» (Dz 1,8)”¹⁰². Jezus posyłając swoich uczniów, włącza ich w swoją misję zbawiania świata. „Jak Ojciec Mnie posłał, tak i Ja was posyłam” (J 20,21). Posłannictwo Chrystusa ma być kontynuowane przez jego uczniów¹⁰³. Apostołowie „z samych siebie, o siłach własnego umysłu, poznania, własnej woli nie mogą uczynić nic z tego, co powinni czynić jako apostołowie. Jakże więc mogliby powiedzieć: «Wybaczam ci twoje grzechy»? Jakże więc mogliby powiedzieć: «Oto Ciało moje»? Jakże więc mogliby nałożyć ręce i powiedzieć: «Przyjmij Ducha Świętego»? Nic z tego, co konstytuuje apostołskie działanie, nie jest wytworem własnej siły”¹⁰⁴.

Uczniowie mają wszystko czynić mocą Chrystusa. Dzięki temu wszystkie ludy będą mogły poznać Jego naukę i uwierzyć w Jego zmartwychwstanie. A swoje życie mają podporządkować prawdzie Ewangelii. Apostołowie mają przygotować świat na Jego powtórne przyjście. On wtedy dokona sądu nad światem¹⁰⁵. Realizacja tej misji opisana jest w Dziejach Apostolskich. Tam dokonano się „przejście Ewangelii od żydów do pogan, z Jerozolimy do Rzymu. W strukturze tej Księgi Rzym symbolizuje świat pogan – wszystkich ludzi znajdujących się poza starym ludem Bożym. [...] Wraz z dotarciem do Rzymu droga rozpoczęta w Jerozolimie osiągnęła swą metę; Kościół, który przedłuża i zastępuje stary lud Boży, z jego centrum w Jerozolimie, staje się rzeczywistością”¹⁰⁶.

O rozwoju wspólnoty wierzących w Chrystusa świadczą liczne nawrócenia zarówno pogan, jak i członków Izraela. Szczególne znaczenie ma nawrócenie Pawła z Tarsu. Był on gorliwym prześladowcą wyznawców Chrystusa. Nie do przyjęcia była dla niego nauka, którą głosili apostołowie. Dlatego jako zaangażowany w prześladowanie chrześcijan miał się udać do Damaszku. W czasie drogi olśniła go światłość i usłyszał słowa: „Szawle, Szawle, dlaczego Mnie prześladujesz? Kto jesteś, Panie? – powiedział. A On: Ja jestem Jezus, którego ty prześladujesz” (Dz 9,4-5). Paweł, mówiąc o swoim nawróceniu, podkreśla, że nie jest ono wynikiem życiowej refleksji, ale działaniem Boga. To sam Chrystus powołał go do grona głosicieli Ewangelii. Od chwili nawrócenia zmienił całe swoje dotychczasowe życie, stając się gorliwym apostołem Chrystusa¹⁰⁷. Jako ewangelizator zakłada liczne wspólnoty Kościoła¹⁰⁸. Według J. Ratzingera o roli Pawła we wspólnocie uczniów Jezusa świadczy spór dotyczący zachowywania żydowskich obyczajów przez pogan. Dzięki Apostołowi Narodów w dużej mierze wspólnota Kościoła zyskała niezależność. Chrześcijanie nie mają obowiązku zachowywania zwyczajów judaizmu. Podstawą wspólnoty jest wiara

¹⁰² Zob. Benedykt XVI, Świadkowie Chrystusa, s. 23.

¹⁰³ J. Ratzinger, *Urząd duchowy a jedność Kościoła*, w: tenże, *Głosiciele Słowa i służby wszelkiej radości*, Opera Omnia, t. XII, Lublin 2012, s. 53.

¹⁰⁴ J. Ratzinger, *Urząd duchowy a jedność Kościoła*, s. 38.

¹⁰⁵ Zob. J. Ratzinger, *Perspektywy. Wstąpił na niebiosa*, s. 573–574.

¹⁰⁶ J. Ratzinger, *Chrystus i Jego Kościół*, s. 91.

¹⁰⁷ Zob. Benedykt XVI, Świadkowie Chrystusa, s. 183–185.

¹⁰⁸ Zob. Benedykt XVI, Świadkowie Chrystusa, s. 205.

w Jezusa Chrystusa i zjednoczenie z Nim. A zatem przyjęcie do grona wyznawców Chrystusa ma dokonać się przez chrzest, a nie przez obrzezanie¹⁰⁹.

Po zmartwychwstaniu i zesłaniu Ducha uczniowie idą do pogan. Rodzący się Kościół otwiera się na wszystkich i wszystkim chce głosić Jezusową Ewangelię.

ZAKOŃCZENIE

Badając pisma J. Ratzingera c Benedykta XVI pod kątem genezy Kościoła, można rozpoznać poszczególne elementy rodzącej się struktury eklezjalnej. Centralne miejsce w tym procesie zajmuje sama osoba Jezusa Chrystusa. W Nim wypełniają się starotestamentalne zapowiedzi dotyczące przyjścia Mesjasza i odnowienia ludu Bożego. On w czasie działalności objawia boską tożsamość. Powołuje Dwunastu, którzy stanowią początek nowego Ludu. Wśród nich szczególne zadanie zostaje powierzone Piotrowi. Zbawcze orędzie Jezusa, odrzucone przez przywódców Izraela, przez uczniów, będzie kierowane do całego świata. W wydarzeniach paschalnych wiara apostołów zostaje poddana próbie, a następnie dzięki spotkaniom ze Zmartwychwstałym odnowiona. W dniu zesłania Ducha Świętego uczniowie otrzymują potrzebne dary, by zrealizować Chrystusowy nakaz głoszenia Ewangelii na całym świecie. Można zatem stwierdzić, że całe życie Jezusa ma wymiar eklezjotwórczy i jest rodzeniem się Kościoła¹¹⁰. Kościół staje się rzeczywistością, „której chciał sam Chrystus”¹¹¹.

J. Ratzinger – Benedykt XVI wskazuje na obecne w życiu Jezusa kluczowe akty eklezjotwórcze. Niemiecki teolog w swoich pismach nie tylko broni Chrystusowej genezy Kościoła, ale także wzywa „do rozumienia Kościoła jako Kościoła Pana, jako obszaru obecności w świecie tajemnicy Boga i zmartwychwstałego Pana”¹¹².

GENEZA KOŚCIOŁA WEDŁUG JOSEPHA RATZINGERA – BENEDYKTA XVI

STRESZCZENIE

W artykule autor zajmuje się genezą Kościoła w perspektywie eklezjologii J. Ratzingera – Benedykta XVI. Badając pisma niemieckiego teologa, wskazuje na kluczowe akty eklezjotwórcze podjęte przez Jezusa. Należą do nich: realizacja zapowiedzi Starego Testamentu dotyczących ludu Bożego w życiu i działalności Jezusa, ujawnienie swojej tożsamości i misja, ustanowienie Dwunastu, wybór Piotra, kryzys galilejski, wydarzenia paschalne, zesłanie Ducha Świętego i misja wśród pogan. Centralne miejsce w procesie rodzenia się Kościoła

¹⁰⁹ Zob. J. Ratzinger, *O Kościele*, w: tenże, *W rozmowie z czasem*, Opera Omnia, t. XIII/2, Lublin 2017, s. 688.

¹¹⁰ J. Ratzinger, *O Kościele*, s. 672.

¹¹¹ J. Ratzinger, *Rozumienie Kościoła – przyczyny kryzysu wiary*, w: tenże, *W rozmowie z czasem*, Opera Omnia, t. XIII/1, Lublin 2013, s. 65.

¹¹² J. Ratzinger, *Przedmowy*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 1218.

zajmuje osoba Jezusa Chrystusa. J. Ratzinger – Benedykt XVI w swoich pismach nie tylko broni Chrystusowej genezy Kościoła, ale także wzywa do ponownego odkrycia w Kościele obecności Boga i zmartwychwstałego Pana.

GENESIS OF THE CHURCH ACCORDING TO JOSEPH RATZINGER – BENEDICT XVI

SUMMARY

In this article the author deals with the genesis of the Church in the perspective of the ecclesiology of J. Ratzinger/Benedict XVI's ecclesiology. By examining the writings of the German theologian, he points to the key ecclesiocreative acts undertaken by Jesus. These include the realisation of the Old Testament predictions concerning the people of God in the life and work of Jesus, the disclosure of his identity and mission, the establishment of the Twelve, the election of Peter, the Galilean crisis, the Paschal events, the sending of the Holy Spirit and the mission among the Gentiles. Central to the birth of the Church is the person of Jesus Christ. In his writings, J. Ratzinger/Benedict XVI not only defends Christ's genesis of the Church, but also calls for a rediscovery in the Church of the presence of God and the risen Lord.

GENESE DER KIRCHE NACH JOSEPH RATZINGER – BENEDIKT XVI

ZUSAMMENFASSUNG

In diesem Artikel befasst sich der Autor mit der Entstehung der Kirche in der Perspektive der Ekklesiologie von J. Ratzinger/Benedikt XVI. Indem er die Schriften des deutschen Theologen untersucht, weist er auf die wichtigsten kirchlich-schöpferischen Handlungen Jesu hin. Dazu gehören die Verwirklichung der alttestamentlichen Voraussagen über das Volk Gottes im Leben und Wirken Jesu, die Offenbarung seiner Identität und seiner Sendung, die Einsetzung der Zwölf, die Wahl des Petrus, die galiläische Krise, das Osterereignis, die Aussendung des Heiligen Geistes und die Mission unter den Heiden. Im Mittelpunkt der Entstehung der Kirche steht die Person Jesu Christi. In seinen Schriften verteidigt J. Ratzinger/Benedikt XVI. nicht nur die Entstehung der Kirche durch Christus, sondern ruft auch dazu auf, in der Kirche die Gegenwart Gottes und des auferstandenen Herrn wiederzuentdecken.

BIBLIOGRAFIA:

- Artemiuk P., *Poznanie chrystologicznych źródeł eklezjologii*, w: H. Seweryniak, M. Skierkowski (red.), *Skąd Kościół. Wokół współczesnych pytań o początki chrześcijaństwa*, Płock 2011, s. 266–276.
- Benedykt XVI, Świadkowie Chrystusa. Apostołowie i uczniowie, Warszawa 2007.
- Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Wybrane zagadnienie z eklezjologii, w: Od wiary do teologii. Dokumenty Międzynarodowej Komisji Teologicznej 1969–1996*, red. J. Królikowski, Kraków 2000.
- Ratzinger J., „*Kto mnie widzi, widzi także i Ojca*” (J 14,9). *Oblicze Chrystusa w Piśmie Świętym*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 696–709.
- Ratzinger J., „*Skąd Ty jesteś*” (J 19,9), w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 38–40.
- Ratzinger J., *Chrystus i Jego Kościół*, Kraków 2005.
- Ratzinger J., *Chrzest Jezusa*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 134–144.
- Ratzinger J., *Duch i ogień* (Mt 3,11). *Zesłanie Ducha Świętego, Ratyzbona, 4 czerwca 1995*, w: tenże, *Kazania*, Opera Omnia, t. XIV/1, Lublin 2020, s. 567–571.
- Ratzinger J., *Duch i wolność – wolność i więź. Zesłanie Ducha Świętego (wigilia), Pentling, 25 maja 1996*, w: tenże, *Kazania*, Opera Omnia, t. XIV/1, Lublin 2020, s. 572–576.
- Ratzinger J., *Duch Święty w wicherze i ogniu. Zesłanie Ducha Świętego, Monachium, 14 maja 1978*, w: tenże, *Kazania*, Opera Omnia, t. XIV/1, Lublin 2020, s. 537–541.
- Ratzinger J., *Dwa kamienie milowe na drodze Jezusa: wyznanie Piotra i przemienienie*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 331–352.
- Ratzinger J., *Eklezjologia II Soboru Watykańskiego*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 235–257.
- Ratzinger J., *Ewangelia o królestwie Bożym*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 160–171.
- Ratzinger J., *Geneza i istota Kościoła*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 201–220.
- Ratzinger J., *Getsemani*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 483–497.
- Ratzinger J., *Izrael, Kościół i świat, Ich relacje i zadanie według Katechizmu Kościoła Katolickiego z roku 1992*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/2, Lublin 2013, s. 1003–1019.
- Ratzinger J., *Jezus Chrystus*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 719–748.
- Ratzinger J., *Kazanie na Górze*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 172–217.
- Ratzinger J., *Komunia – wspólnota – misja. O powiązaniu między Eucharystią, wspólnotą (społecznością) i misją w Kościele*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 283–304.
- Ratzinger J., *Kościół i liturgia*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 143–162.
- Ratzinger J., *Kościół – znak wśród narodów*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 947–959.

- Ratzinger J., *Krzyż jako drzewo życia. Scheyern 11 września 1977*, w: tenże, *Kazania*, Opera Omnia, t. XIV/3, Lublin 2020, s. 1344–1348.
- Ratzinger J., *Los Jezusa a Kościół*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 116–126.
- Ratzinger J., *Modlitwa Pańska*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 218–246.
- Ratzinger J., *Nowe Przymierze. Teologia przymierza w Nowym Testamencie*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 1020–1039.
- Ratzinger J., *O Jezusie Chrystusie*, w: tenże, *W rozmowie z czasem*, Opera Omnia, t. XIII/2, Lublin 2017, s. 565–669.
- Ratzinger J., *O Kościele*, w: tenże, *W rozmowie z czasem*, Opera Omnia, t. XIII/2, Lublin 2017, s. 670–758.
- Ratzinger J., *Orędzie przypowieści*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 257–281.
- Ratzinger J., *Ostatnia Wieczerza*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 454–497.
- Ratzinger J., *Pastoralne implikacje doktryny o kolegalności biskupów*, w: tenże, *Głosiciele Słowa i służą wszelkiej radości*, Opera Omnia, t. XII, Lublin 2012, s. 218–243.
- Ratzinger J., *Perspektywy. Wstąpił na niebiosa – siedzi po prawicy Ojca i powtórnie przyjdzie w chwale*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 573–582.
- Ratzinger J., *Pojęcie Kościoła i kwestia członkostwa w Kościele*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 266–282.
- Ratzinger J., *Powszechność i katolicyzm*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 177–184.
- Ratzinger J., *Prawomocność dogmatu chrystologicznego*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 760–775.
- Ratzinger J., *Proces Jezusa*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 498–521.
- Ratzinger J., *Przedmowy*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/2, Lublin 2013, s. 1213–1220.
- Ratzinger J., *Rozumienie Kościoła – przyczyny kryzysu wiary*, w: tenże, *W rozmowie z czasem*, Opera Omnia, t. XIII/1, Lublin 2013, s. 65–72.
- Ratzinger J., *Uczniowie*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 247–256.
- Ratzinger J., *Ukrzyżowanie i złożenie Jezusa do grobu*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 522–547.
- Ratzinger J., *Umywanie nóg*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 420–435.
- Ratzinger J., *Urząd duchowy a jedność Kościoła*, w: tenże, *Głosiciele Słowa i służą wszelkiej radości*, Opera Omnia, t. XII, Lublin 2012, s. 49–66.
- Ratzinger J., *Utożsamianie się z Kościołem*, w: tenże, *Kościół – znak wśród narodów*, Opera Omnia, t. VIII/1, Lublin 2013, s. 163–176.
- Ratzinger J., *Uwagi do „De fontibus revelationis”*, w: tenże, *O nauczaniu II Soboru Watykańskiego*, Opera Omnia, t. VII/1, Lublin 2016, s. 140–155.
- Ratzinger J., *Wielki obraz w Ewangelii Jana*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/2, Lublin 2015, s. 282–330.

Ratzinger J., *Wypowiedzi Jezusa o sobie*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 353–378.

Ratzinger J., *Zmartwychwstanie Chrystusa i chrześcijańska nadzieja tamtego świata*, w: tenże, *Zmartwychwstanie i życie wieczne*, Opera Omnia, t. X, Lublin 2014, s. 344–348.

Ratzinger J., *Zmartwychwstanie Jezusa ze śmierci*, w: tenże, *Jezus z Nazaretu*, Opera Omnia, t. VI/1, Lublin 2015, s. 548–572.

Seweryniak H., *Teologia fundamentalna*, t. II, Warszawa 2010.